

4. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у розробленні нових психотехнік для збагачення тренінгу розвитку інтуїтивного мислення.

Література

1. Дей Лора. Практическая интуиция в бизнесе. Самоучитель по развитию интуиции. – М., 2002. – 316 с.
2. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. – М., 2009. – 255 с.
3. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – М., 2009. – 444 с.
4. Кульчицкая Е.И. Сирень одаренности в саду творчества. – Житомир, 2008. – 487 с.

В статтє пропонується тренінг розвитку інтуїції для майбутніх економістів. Представлена поетапна програма розвитку такого процесу. Описані широкі можливості, які відкриваються внаслідок оволодіння таким способом рішення проблемних ситуацій в економіці та бізнесі.

Ключевые слова: *тренінг, інтуїція, техніка прийняття інтуїтивного рішення.*

In the article, training of development of intuition is offered for future economists. The incremental program of development of such process is presented. Wide possibilities which are opened consequences captures by such method of decision of problem situations in an economy and business are described.

Key words: *training, intuition, technique of acceptance of intuitional decision.*

О.М. Хлівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті досліджується феномен Я-концепції та його складові компоненти. Наведено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку Я-концепції студентів-психологів.

Ключові слова: *професійна свідомість, Я-концепція, самооцінка, психологічний тренінг.*

Постановка наукової проблеми. Я-концепція особистості формується в процесі соціальної взаємодії як унікальний продукт її психічного розвитку і впливає на всі життєві прояви людини. Значимий її вплив і на професійне життя людини. Особливе значення позитивна Я-концепція має в сфері професійної самореалізації психологів.

В умовах життєдіяльності сучасного суспільства зростає значущість психологічної науки та потреба у висококваліфікованих психологах, здатних

професійно розв'язувати поставлені перед ними завдання. Фахівець-психолог повинен бути пластичним, схильним до розвитку, впевненим в собі та вибраних стратегіях роботи. У зв'язку з цим актуальним виступає пошук шляхів подальшого вдосконалення Я-концепції майбутніх психологів.

Тому **мета** статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні структури Я-концепції майбутніх психологів та можливостей психокорекційного впливу за допомогою організованого тренінгового навчання. Відповідно до мети було визначено наступні завдання дослідження: 1) проаналізувати наукові підходи до вивчення проблеми формування Я-концепції, розкрити психологічну сутність її складових компонентів; 2) визначити та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку Я-концепції майбутніх психологів; 3) перевірити можливість розвитку Я-концепції майбутніх психологів в умовах спеціальної психотренінгової роботи.

Аналіз останніх досліджень. Існує багато наукових підходів щодо проблеми Я-концепції та механізмів її формування. Особливо плідним став феноменологічний (гуманістичний) напрямок вивчення Я-концепції як системи самосприйняття. Так, К. Роджерс вважав, що внутрішня структура Я формується в процесі взаємодії з значимими іншими (батьками, сестрами, братами тощо). Тому терміну “значимий інший” він приділяв багато уваги як в теоретичній психології, так і в психотерапії [6]. Цей термін вперше уведений в американській психіатрії для позначення людей, які важливі чи значимі для дитини і здатні впливати на її життя. На думку В. Нуркової, формування Я-концепції відбувається не безпосередньо в спілкуванні та оцінках інших, а на автобіографічних спогадах про вузьке коло таких оцінок та своїх реакціях на них. Іншим механізмом формування Я-концепції є аналіз та ревізія зафіксованих у пам'яті випадків з життя, на основі яких робиться висновок про наявні у суб'єкта риси характеру та якості особистості [1].

Значно менше склалося досліджень з проблеми Я-концепції психологів і, зокрема, Я-концепції майбутніх психологів. Так, І. Андрійчук досліджувала проблему формування позитивної Я-концепції у процесі професійної підготовки психологів. Аналізуючи модель особистості психолога, вона виділила важливі особистісні риси та якості, які об'єднала у поняття позитивної Я-концепції, показниками якої є адекватність і сталість самооцінки, високий рівень самоповаги, доминування інтернальних тенденцій локусу контролю, відсутність суттєвих внутрішньо особистісних проблем та особистісної тривожності [2].

Вартим уваги в цьому плані є дослідження динаміки уявлень про себе та образу “Я-професіонал” в процесі професійного становлення психологів. Було з'ясовано, що образ професіонала в процесі навчання у вищому навчальному закладі стає менш ідеалізованим, більш диференційованим та структурованим. Згідно з її гіпотезою, процес професійного навчання повинен містити можливість актуалізації кризи ідентичності [7]. Згідно з концепцією Є. Чорного, істинна професійна ідентичність характеризується аутентичною поглибленістю у професійну самореалізацію. Звідси основне завдання професійної підготовки психологів він вбачає в актуалізації професійної рефлексії на професійну ідентичність [8].

Оскільки процес формування повноцінної особистості психолога складний та тривалий, потрібне виокремлення у структурі самосвідомості особистості окремої

позиції, яка відповідає за реалізацію професійного шляху особистості в навчальний та власне професійний періоди. Н. Чепелева назвала цю інстанцію професійною самосвідомістю та визначила її структуру: наявність професійних значень (тезаурусу) та професійних смислів (особистісне професійне знання, професійне ставлення до клієнта, професійні ідеали, норми та цінності, смислоутворюючі мотиви професійної діяльності) [6].

Інші дослідники психології виділяють такі риси як: професійна рефлексія, здатність до самоуправління, “конгруентність”, професійний світогляд, професійна компетентність тощо. Існує багато досліджень, які порушують проблему необхідних особистісних рис практичного психолога. З'ясовується, що проблема формування професійної Я-концепції психологів як центральної складової професійної самосвідомості та проблема розвитку позитивної Я-концепції майбутніх психологів менш досліджена.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічній літературі, присвяченій Я-концепції, можна віднайти два її розгорнутих визначення. Перше визначення належить К. Роджерсу. Він стверджує, що “Я”-концепція складається з уявлень про власні характеристики і здібності індивіда, уявлення про можливості взаємодії з іншими людьми і оточуючим світом, ціннісних орієнтацій, пов'язаних з об'єктами і діями, та уявлень про цілі та ідеї, які можуть мати позитивну чи негативну спрямованість. Таким чином, це - складна структурована картина. Друге визначення належить Р. Стейнсу. Він стверджує що Я-концепція формується як наявна у свідомості індивіда система уявлень, образів і оцінок, що відносяться до самого індивіда. Вона включає оціночні уявлення, що виникають в результаті реакцій індивіда на самого себе, а також уявлень про те, яким він хотів би бути і як він повинен себе вести.

Р. Берне розглядав Я-концепцію як сукупність установок, спрямованих на себе. Він також виділив три складові Я-концепції: уявлення індивіда про самого себе, афективну оцінку цього уявлення, яка може мати різну інтенсивність та конкретні дії, які можуть бути викликані образом Я та самооцінкою. Ці настанови можуть мати також різні ракурси та модальності: 1) реальне “Я” - установи, пов'язані з тим, як індивід сприймає свої актуальні здібності, ролі, свій статус, тобто його уявлення про те, яким він є насправді. 2) дзеркальне “Я” (соціальне) - установи, пов'язані з уявленнями індивіда про те, як його бачать інші. 3) ідеальне “Я” - установи, пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким він хотів би стати [2]. Такий підхід є найбільш комплексним та максимально “зручним” в баченні проблеми структурних компонентів Я-концепції.

Теоретична школа У. Джеймса також розробляла проблематику Я-концепції. Глобальне особистісне Я (Self) У. Джеймс розглядає як первинне утворення, в якому поєднується Я-усвідомлююче (I) і Я-як об'єкт (Me). Це дві сторони одного цілого завжди існують узгоджено. Одна з них виступає чистим досвідом (Я-усвідомлююче), а друга - змістом цього досвіду (Я-як об'єкт). На думку вченого, Я-як об'єкт охоплює все, що можна назвати своїм. За цим критерієм він виділяє чотири складові: духовне Я, матеріальне Я, соціальне Я та фізичне Я [2].

На основі аналізу різних точок зору психологів на структуру особистості і її самосвідомість, ми вважаємо можливим подати узагальнену характеристику самосвідомості та Я-концепції індивіда:

1. Я-концепція є множинністю установок людини на себе;
2. Я-концепція є суб'єкт-об'єктною системою пізнання людиною себе;
3. Я-концепція є результатом соціалізації і соціально-психологічної адаптації особистості до типових ситуацій її життєдіяльності.

На думку більшості вчених, значимим компонентом структури Я-концепції є самооцінка. У розумінні самооцінки виділяють три суттєвих моменти: по-перше, важливу роль у її формуванні відіграє співставлення образу реального "Я" з образом ідеального "Я"; по-друге, фактор, важливий для формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій даного індивіда; по-третє, індивід оцінює успішність своїх дій крізь призму своєї ідентичності.

Самооцінка визначає вимогливість людини до себе, її самокритичність, ставлення до життєвих успіхів та невдач, наявність чи відсутність життєвих перспектив. У свідомості особистості самооцінка не виникає як самостійне, незалежне утворення. Рівень самооцінки спричиняє значний вплив на психічний стан особистості. Висока самооцінка супроводжується впевненістю у собі, рішучістю у подоланні життєвих проблем, відчуттям задоволеності собою та наявністю сприятливих життєвих перспектив. Низька самооцінка робить людину невпевненою, залежною від опіки і піклування, зовнішніх схвалень, супроводжується внутрішнім дискомфортом і загальною незадоволеністю. Зустрічається також нестійка самооцінка: людина в залежності від тих чи інших зовнішніх обставин займає крайні позиції (то перебуває в стані абсолютної самовпевненості, то цілком зневажливо ставиться до себе). Така самооцінка, звичайно, пов'язана з умовами життя і її характер залежить від успішності чи неуспішності особистості в кожній конкретній ситуації. Адекватно-висока самооцінка розглядається психологічно як найбільш сприятлива для особистості.

Зауважимо, що в сучасних психологічних дослідженнях відомий термін професійної самооцінки психолога. Професійна самооцінка – уявлення психолога про власну цінність як фахівця, тобто це оцінний компонент професійної Я-концепції. Професійна самооцінка може розглядатися як важливий компонент структури професійної Я-концепції. Провідними аспектами професійної Я-концепції А. Реан виділяє операціонально-діяльнісний та особистісний аспекти: операціонально-діяльнісний аспект самооцінки пов'язаний з оцінкою себе як суб'єкта професійної діяльності та виражається в оцінці свого професійного рівня (сформованість вмінь та навичок) та рівня компетентності (системи знань). Особистісний аспект професійної самооцінки виражається в оцінці власних особистісних якостей у зв'язку з ідеалом образу "Я-професіонал". З нашої точки зору цікавим у структурі професійної самооцінки також є виділені А. Реаном самооцінка результату та самооцінка потенціалу. Самооцінка результату пов'язана з оцінкою досягнутого та відображає задоволеність(незадоволеність) досягненнями. Самооцінка потенціалу пов'язана з оцінкою власних професійних можливостей та відображає, таким чином, віру в себе та впевненість у власних силах [6].

Процес формування професійної самосвідомості майбутніх психологів відбувається в ході навчальної діяльності у вузі, особливо в процесі вивчення фахових дисциплін. Тому завдання вищих навчальних закладів вбачається в тому, щоб забезпечити майбутніх психологів необхідними умовами для активізації розвитку Я-концепції та її основних складових компонентів.

З огляду на вищезазначене, ми вважаємо, що провідними психолого-педагогічними умовами ефективного формування Я-концепції в умовах професійної підготовки майбутніх психологів є: реалізація діалогічного підходу до організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, допомога студентам в актуалізації професійної рефлексії на фахове самовизначення, включення в навчальний процес активних методів формування особистості.

На сучасному етапі розвитку освіти та практичної психології широке розповсюдження у практиці отримав такий метод роботи як психологічний тренінг. Ю.М. Ємельянов, як досвідчений фахівець з активних методів навчання зазначає, що термін “тренінг” повинен використовуватись не для позначення методів навчання, а для позначення методів розвитку навчальних здібностей, методів оволодіння будь-яким складним видом діяльності – спілкуванням, творчістю, саморозвитком тощо. На думку Л.А. Петровської, соціально-психологічний тренінг виступає засобом впливу на розвиток знань, соціальних установок, вмінь і досвіду в галузі міжособистісного спілкування, на розвиток компетентності у спілкуванні, тобто засобом психологічного впливу. Г.А. Ковальов відносить соціально-психологічний тренінг до методів активного соціально-психологічного навчання як комплексного методу соціально-дидактичного напрямку.

З досвіду наукової та практичної роботи відомий фахівець Т.С. Яценко переконана, що ефективним є метод активного соціально-психологічного навчання, який подібний до соціально-психологічного тренінгу, але має певні відмінності. З її точки зору, спільною для обох методів є гуманістична орієнтація психокорекційних процедур. Розрізняються вони максимілізацією спонтанності групової взаємодії при активному соціально-психологічному навчанні та орієнтованістю процедур СПТН на дослідження особистісної проблеми суб'єкта спілкування: “Через виявлення особистих причин складнощів у спілкуванні ми намагаємось не тільки розширити самосвідомість педагога, але й вплинути на його настанови, переорієнтувати увагу з власного “Я” на “Я” іншої людини” [9].

Метою нашого дослідження стало розкриття психологічних особливостей розвитку Я-концепції студентів-психологів, емпіричне дослідження впливу психологічного тренінгу на вдосконалення їх Я- концепції. Дослідження складалося з трьох етапів.

На першому етапі відбувалось виокремлення проблеми і постановки мети, теоретичний аналіз сучасних розробок проблеми Я-концепції в психологічній науці. Теоретичною основою дослідження стали наукові положення про біологічну детермінацію розвитку особистості, соціальну детермінацію особистості, положення про закономірності та механізми взаємодії особистості з соціальним оточенням, теоретичні та методичні аспекти соціально - психологічного тренінгу.

Другим етапом стало безпосередньо емпіричне дослідження складових Я концепції майбутніх психологів, а саме образу “Я” та самооцінки. Вибірку

дослідження склали студенти факультету психології Волинського національного університету імені Л. Українки в місті Луцьку. Кількість студентів, що брали участь в експерименті, становила 50 осіб, з них 11 чоловіків та 39 жінок, віком від 19 до 30 років.

Діагностична програма включала такий інструментарій: методика самооцінки образу "Я" (А. Реан, Я. Коломенський), "Шкала самооцінки" (Н. Кіршев, Н. Рябчиков) та методика досліджень уявлень людини про себе "Хто Я?". Методика самооцінки образу "Я" використовувалась нами для того, щоб виявити уявлення студентів про якості свого ідеалу, тобто "Я – ідеальне", а також їх уявлення про свої власні якості, притаманні їм в повсякденному житті, тобто "Я – реальне". Різниця між реальним та ідеальним "Я" дозволить нам визначити також і самооцінку досліджуваних. Дана методика включає перелік двадцяти якостей особистості. Досліджуваний в першій колонці бланку виставляє ранг поданих якостей за привабливістю в тій мірі, в якій вони йому імпонують, якими б він хотів володіти. Потім в другій колонці виставляє їх ранг по відношенню до себе.

На основі даних цієї методики ми виявили, що 15 осіб (з 50-ти досліджуваних) показали низький рівень зв'язку між уявленнями людини про якості свого ідеалу та свої реальні якості, серед них 9 осіб жіночої статі та 6 чоловічої. Середній рівень такого зв'язку показали 25 осіб, з них 3 особи чоловічої статі та 22 особи жіночої статі. І, відповідно, за даними методики високий рівень зв'язку продемонстрували 10 досліджуваних, серед них 3 особи чоловічої статі та 7 осіб жіночої статі (табл.1).

Таблиця 1

Представленість опитаних студентів-психологів за фактором зв'язку між якостями ідеалу та власними якостями (%)

Рівні	Досліджувані		
	чоловіки	жінки	Σ
Високий	6	14	20
Середній	6	44	50
Низький	12	18	15

Методика діагностики самооцінки «Шкала самооцінки» дозволяє визначити рівень самооцінки особистості, яка є важливим компонентом Я – концепції. Дана методика включає 32 твердження, з приводу яких можливі 5 варіантів відповідей. На основі результатів проведеної методики ми можемо зробити висновок, що з 50-ти досліджуваних високий рівень самооцінки притаманний для 8 осіб (2 – чоловічої статі, 6 – жіночої), середній рівень самооцінки показали 20 осіб (3 – чоловічої, 17 – жіночої статі), середній рівень самооцінки з тенденцією до низької виявили 9 осіб (1 – чоловічої статі, 8 – жіночої), низький рівень проявився в 13-ти чоловік (6 чоловіків та 7 жінок) (табл.2).

Особливості проведення методики дослідження уявлень людини про себе "Хто Я?" полягають в тому, що досліджуваний за 12 хвилин повинен написати 20 варіантів відповідей на питання "Хто Я?" та оцінити написані якості як позитивні або негативні, що дасть нам змогу виявити також і рівень самооцінки. Аналіз списків

здійснювався за типологією двох категорій суджень: приєднуючих і диференціюючих. Далі відповіді класифікуються за соціальними групами (і відповідно ролями) – стать, вік, національність, професія тощо; за переконаннями – філософські, політичні та моральні висловлювання; за спрямованістю – інтересами, устремліннями, цілями, захопленнями; за самооцінкою тощо.

Таблиця 2

**Представленість опитаних студентів-психологів
за фактором самооцінки (%)**

Рівні	Досліджувані		
	чоловіки	жінки	Σ
Високий	4	12	16
Середній	6	34	40
Середній з тенденцією до низького	2	16	18
Низький	12	14	26

Отже, проаналізувавши списки досліджуваних, ми визначили, що 30 % з них переважно описували себе з точки зору приєднуючих суджень, які свідчать про те, що дані особи більше звертають увагу на приналежність до певної соціальної групи, на ті ролі, які вони виконують і дуже мало уваги приділяють своїм внутрішньо особистісним характеристикам. Також, деякі якості (від 5 до 10) зі списку оцінені досліджуваними як негативні. 50% досліджуваних описали себе з точки зору як приєднуючих, так і диференціюючих суджень, що свідчить про те, що вони надають значення і внутрішньо особистісним ознакам, і соціальному статусу. В даній категорії досліджуваних також присутні негативні оцінки власних характеристик, але їх кількість не перевищує 5-ти. 20% досліджуваних здебільшого оцінювали себе з точки зору диференціюючих суджень, а приєднуючих суджень була досить незначна кількість. Це може свідчити про те, що вони досить значної уваги приділяють своїм внутрішньо особистісним характеристикам і мало уваги надають соціальному статусу. Всі характеристики ними оцінені як позитивні, що може говорити про їх високу самооцінку.

Третім етапом було проведення психотренінгу самоусвідомлення. Кількісні та якісні результати формуючого експерименту ми представимо в наступній статті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уважаємо, що психологічними особливостями розвитку Я – концепції майбутніх психологів є наступні: найяскравішими складовими компонентами Я – концепції майбутніх психологів є образ Я та самооцінка; домінуючими якостями образу Я виявлені такі якості як енергійність, сором'язливість, нерішучість; менш представлені такі якості як захопленість, життєрадісність, терпеливість; досліджуваним притаманний, окрім високого, середнього та низького рівнів самооцінки, середній рівень з тенденцією до низького; не виявлено чіткої тенденції щодо домінування внутрішньо особистісних характеристик чи характеристик, зв'язаних з виконанням соціальних ролей – цей аспект потребує подальшого вивчення. Перспективними також є питання готовності майбутніх психологів до саморозкриття, самопізнання та психокорекції само ставлення в процесі навчальної діяльності.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1988. – 432 с.
2. Артемьева Е.Ю. Вероятные методы в психологии. – М., 1999. – 156 с.
3. Асмолов А.Г. Психология личности. – М., 1990. – 367 с.
4. Баб'як Т. Вправи з психокорекції / Психолог. – 2002. – № 16. – С. 5–9.
5. Баб'як Т., Тренінг спілкування “Дозволь собі бути щасливим” / Шкільний світ. – 2000. – № 20. – С. 8–16.
6. Психологічна енциклопедія. – К., 2006. – 503 с.
7. Становська З. Актуальні проблеми професійного становлення особистості майбутніх практичних психологів. – К. – Тернопіль, 2002. – С. 49–52.
8. Черный Е.В. Профессиональная идентичность практического психолога. / Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 36–39.
9. Яценко Т.С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика. – К., 2006. – 382 с.

В статтє досліджується феномен Я-концепції и его составные компоненты. Приводятся результаты эмпирического исследования психологических особенностей развития Я-концепции студентов-психологов.

Ключевые слова: профессиональное сознание, Я-концепция, самооценка, психологический тренинг.

The article centres around the phenomenon of Self-concept and its components. The results of empirical research of psychological peculiarities of the students- psychologists “Self-concept” development are represented.

Key words: professional consciousness, Self-concept, self-rating, psychological training.

С. Є. Чагарна

ДІАГНОСТИКА ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

У статті викладено результати теоретичного та емпіричного аналізу особливостей пізнавальної сфери дітей з порушеннями слуху. Описано результати дослідження з використання клінічних методів і спеціально підібраних методик. Виділено основні проблемні зони, які стосуються мислення, пам'яті, уваги, уяви цієї категорії дітей.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, соціалізація, сприймання, мислення, увага, пам'ять, уява.

Постановка наукової проблеми. Рівний доступ до якісної освіти, як фундаментальне надбання цивілізованого суспільства, не може бути реалізоване без постійного вдосконалення методології, принципів та змісту спеціального навчання дітей з особливими потребами. Вивчення можливостей